

10. ПСЗРИ. – СПб., 1843. – Собр. II. – Т. XVII. – Отд. II.
11. Державний архів Одеської області. – Ф. 37: Херсонська духовна консисторія.
12. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 246: Управління Чорноморських адміралтейських поселень.
13. Начальныя народныя училища и участие в них православнаго духовенства. Извлечение из сведений, доставленных в Высочайше учрежденное Присутствие по делам Православнаго Духовенства. – СПб., 1865.

SUMMARY

The article is devoted to the system of primary schools in the South of Ukraine in the first half of the XIX century. The general periods of development of the system are studied; the stuff of teachers and pupils is characterized. The conclusion about low educational standard of population is made; the reasons of such situation are analized.

К.В. Рудченко

ДИСКУСІЙНЕ ПИТАННЯ ЩОДО ДАТИ ЗАСНУВАННЯ СТАРОБЕРДЯНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА

З 40-х років XIX ст. спостерігалось зростання інтенсивного лісорозведення в Приазов'ї. Поштовхом до цього стало створення в 1837 р. Міністерства державного майна і передача в його підпорядкування державного лісового господарства. Однією із значних сторін діяльності міністерства було розведення лісів в степах Південної Росії, наслідком чого (та завдяки першому міністру П.Д. Кисельову) відбулося заснування регіональних центрів (Великоанадольського та Старобердянського лісництв). При закладенні лісництв ставилося завдання вирішити такі основні питання: визначити шляхом досліджень деревні та чагарникові породи, найбільш придатні для заліснення степів, і провести досліді акліматизації важливих технічно цінних порід; виробити надійні, прості й дешеві прийоми лісорозведення; зацікавити розведенням лісу місцеве населення і переселенців, які заселяли в ті часи казенні землі у південних степах, а також постачати їм саджанці; здійснювати навчання хлопчиків, здібних до занять з лісорозведення в степах, які після закінчення навчання повертались додому і розводили зразкові розсадники та давали необхідні поради всім бажаючим займатися розведенням дерев; пряме заліснення степів.

Звідси важливим є визначення точної дати заснування цих центрів-лісництв, тому що від цього починається систематичне, цілеспрямоване, організоване створення лісових насаджень, залучення їх до господарської діяльності. Сумнівів стосовно року заснування першого центру ніколи не було, але виникли розбіжності через дату закладення другого центру – Старобердянського лісництва. Саме з'ясування точної дати дає змогу вирішити ряд інших питань: чому центр, де були усі передумови для швидкого розвитку державного лісорозведення, яке тоді було дуже необхідне урядові, не став першим; яку роль відіграв рік заснування школи лісників при визначенні дати закладення лісництва; чому саме виникли такі суперечливі дані при визначенні дати заснування лісництва.

Історики умовно поділилися на дві групи, одна з яких вважає, що лісництво заснували у 1846 р., інша (таких прихильників значно менше) впевнена, що закладення відбулося в 1844 р. Серед істориків, що схилиються до першої думки, були С.А. Генсірук [1], Ф.Д. Чернявський [2] та Ф.П. Кеппен [3]. Про це було вказано вказано також у Лісовому журналі за 1849 р [4]. Прихильниками іншої дати заснування стали Ф.К. Арнольд [5] та Г.І. Редько [6]. З журналу Міністерства державного майна за 1864 р. [7] та Лісового журналу за 1866 р. [8] можна зробити висновок, що дата заснування була зовсім інша, третя дата – 1845 р. Вивчення деяких архівних документів [9; 10; 11] дало змогу розібратися і зрозуміти, чому саме виникли такі розбіжності в роках.

Велику турботу про розведення лісів степу виявив міністр державного майна граф П.Д. Кисельов. Оглянувши у 1841 р. лісові насадження менонітів, він розпорядився поставити цю справу на міцнішу основу і створити подібні ліси на казенних землях південних степів. За

наказом Кисельова було намічено низку заходів з лісорозведення, якими, зокрема, передбачалось улаштування лісових розсадників, закріплення і заліснення рухомих Олешківських пісків у Таврійській губернії, а найголовніше – організація степових дослідних лісництв і шкіл лісівників при них [1.-С.157].

Основною причиною, що спонукала розпочати заліснення степів, був гострий нестаток лісу на півдні, який став особливо відчутним у другій чверті XIX ст. у зв'язку зі швидким зростанням населення.

Центром степового лісорозведення було обрано вже відомі “Молочні Води”. Вибір другого центру вирішили надати особі, яка очолить справу. Такою особою став молодий поручик Корпусу лісничих Віктор Єгорович фон Графф, який у 1841 р. закінчив Лісний інститут. Саме йому Кисельов доручив вибір місця для першого зразкового степового лісництва та лісорозведення в ньому [2.-С.63-63].

Оглянувши в період з 1842 до літа 1843 р. разом з відомим лісівником Ф.К. Арнольдом усі пропоновані (до 32) йому ділянки під розведення лісу, фон Графф зупинився на Великоанадольській казенній оброчній статті, що знаходилася в північно-східній частині Олександрівського (згодом Маріупольського) повіту та вирізнялась найбільш підвищеним місцеположенням. Там, за 80 верст на північ від Маріуполя, восени (1 листопада) 1843 р. фон Графф заклав перше “казенне степове Великоанадольське лісництво”.

Створення на півдні Росії цього степового дослідного лісництва було настільки важливою віхою в історії вітчизняного лісівництва, що 1843 р. прийнято вважати взагалі початком степового лісорозведення у нашій країні [1.-С.157]. Але звернемо увагу на дату заснування Старобердянського лісництва.

У 1849 р. Лісовий журнал писав: “У Мелітопольському та Бердянському повітах лісорозведення розпочато з 1846 р.” [4.-С.18]. Та невідомо, що саме автор статті мав на увазі під словом “лісорозведення”. Адже меноніти-колоністи розпочали розведення лісів у цих повітах значно раніше.

Ф.П. Кеппен також запевняв, що Бердянське навчальне степове лісництво було засноване у 1846 р. і управляв ним з початку його заснування дуже досвідчений пан Фаст [3.-С.5]. Але відомо, що управління лісництвом доручили Йоганну Корнісу. Після смерті Корніса завідував лісництвом його зять Філіп Вібе. І лише у 1862 р. “лісний департамент на прохання Вібе звільнив його від завідування Бердянською плантацією” і завідуючим призначив меноніта Петра Фаста [8.-С.54]. Хоча як Корніс, так і Вібе були тільки керівниками всіх робіт у плантації, а самі там ніколи не жили. Найближчим наглядачем був завжди особливий наглядач (на жаль, його прізвище не вказано). Можливо, таким наглядачем був Петро Фаст, хоча в одному з лісових журналів писали, що до завідування він займав посаду садівника Бердянської плантації.

Ф.Д. Чернявський у своєму історичному нарисі також стверджував, що Бердянське лісництво було відкрито у 1846 р., одночасно зі школою лісників. Але він пише, що справу лісорозведення було доручено “вже відомому нам енергійному Й. Корнісу з Молочних Вод при загальному нагляді фон Граффа” [2.-С.67]. Стосовно останньої фрази архівні матеріали свідчать протилежне. Саме Графф досить часто консультувався у Корніса. Повідомляючи лісовий департамент про хід робіт рапортом №31 від 10 липня 1844 р., В.Є. Графф писав: “...Бувши у п. Корніса, я не наважився купувати дерева у той час, побоюючись погоди... 30 березня я відправився до п. Корніса за купівлею саджанців” [9.-Ф.387.-Оп.1.-Спр.10415.-Арк.255].

Г.І. Редько у своїй книзі зазначив, що чудовим було те явище, про яке сповістив В.Є. Граффу Й.Й. Корніс: “минулого літа при повсюдних посухах на його хуторі дощі були значно частіше, ніж в околицях, що знаходилися на відстані не більше, ніж на 1 чи 2 версти від хутора”. Причиною цього втішливого явища, здається, став ліс, який розбив Корніс. Ця обставина давала великі надії Великоанадольському лісництву [6.-С.31-32]. Зрозуміло, що навіть загальний нагляд Віктор Єгорович не міг здійснювати при створенні Старобердянського лісництва. По-перше, він не мав ще такого досвіду, який був у Йогана Корніса. Саме Корніс ділився своїм досвідом з Граффом при створенні Великоанадольського лісництва, крім того продавав саджанці зі свого хутора.

С.А. Генсірук також вважає, що Бердянське степове лісництво було закладено у 1846 р. Він пише до того, що через кілька років “вже в обох лісництвах (Великоанадольському та Старобердянському) були організовані школи лісників для навчання лісівничій справі селянських хлопчиків” [1.-С.158]. Якщо Бердянське лісництво заснували саме у 1846 р., то, за словами Генсірука, школу лісників було засновано не раніше, ніж через 2-3 роки, тобто у 1848-49 рр., що було неможливим. По-перше, у 1848 р. помер Йоганн Корніс, який разом з Ф. Вібе здійснював навчання хлопчиків; по-друге, метою лісництва передусім була “підготовка людей, здатних до занять з лісорозведення у степу”. Зрозуміло, що у 1846 р. школа лісників вже функціонувала. Тоді Генсірук помилився стосовно дати заснування школи.

Існує інший варіант щодо року створення лісництва. Так, Ф.К. Арнольд писав, що у 1843 р. було закладено “Великоанадольську зразкову плантацію, а в наступному році поблизу м. Мелітополя закладено іншу – Бердянську плантацію” [5.-С.28].

Г.І. Редько також схиляється до цієї думки. Він пише, що “міністр державного майна граф Кисельов у 1841 р. прохав Корніса взяти на себе улаштування та завідування зразковою школою для навчання селянських дітей лісорозведенню... Така школа разом із зразковою Бердянською плантацією почала діяти у 1844 р.” Редько впевнений у тому, що Йоганн Корніс був першим практичним наставником Граффа, що було цілком імовірно [6.-С.78].

Журнал “Сільське господарство та лісівництво” в 1866 р. писав, що меноніт Корніс у 1845 р. “обкопав означену для плантації площу (108 десятин землі) широкою канавою та приготував оранкою частину землі під сівбу та садіння. 4 квітня 1846 р. було посаджено в Бердянській плантації перше дерево із власних деревних шкілок Корніса” [8.-С.54].

В іншому журналі (Міністерства державного майна) поданий список витрат на Бердянське навчальне степове лісництво з моменту його заснування. Перші витрати (на будівлі та платню) здійснювалися вже у 1845 р. З 1846 р. додається ще один вид витрат – утримання самої плантації [7.-С.273].

Л.Г. Барк у своїй монографії пояснює, чому взагалі Старобердянське лісництво було засновано лише після Великоанадольського лісництва. У 1880 р. він писав: “Колишній міністр державного майна граф Кисельов, оглядаючи на початку сорокових років ці колонії (менонітські), захоплювався лісовими насадженнями німецьких колоністів, і оскільки на той час Новоросійський край заселяли державні селяни з Полтавської, Київської та Харківської губернії, то міністр мав наміри прищепити переселенцям любов до лісорозведення. З цієї причини було доручено меноніту Вібе розпочати культурні роботи на казенній оброчній ділянці в Таврійській губернії і дане розпорядження посилати до нього селянських хлопчиків для навчання. Знаючи недовіру російського населення до робіт німецьких колоністів, граф Кисельов не обмежився цими заходами та заснував у Катеринославській губернії Великоанадольське зразкове лісництво (степове), де всі роботи з лісорозведення повинні були виконуватися російськими робітниками під керівництвом російського лісничого – фахівця” [12.-С.2]. Граффу першому було надано документальний дозвіл на заснування лісництва. У 1843 р. він підготував ділянку та посадив насіння дерев. Перші дерева Графф посадив тільки в 1844 р., які купував саме у меноніта Корніса. Перші дерева, які вирости в розсаднику Великоанадольського лісництва, посадили лише в 1845 р. [1.-С.180-181].

Але виникає інше питання. Барк написав, що саме Філіпу Вібе було доручено розпочати культурні роботи та навчання селянських хлопчиків, хоча інші історики стверджують, що засновником Старобердянського лісництва був Йоганн Корніс. Г.І. Редько писав, що граф Кисельов прохав Корніса взяти на себе влаштування та завідування зразковою школою для навчання селянських дітей лісорозведенню [6.-С.78]. У журналі було сказано, що “засновник Бердянської плантації меноніт Корніс помер. Заклад перейшов під нагляд його зятя меноніта Вібе...” [8.-С.54]. Але Арнольд писав, що “в першу зразкову плантацію, відрядили підпоручика В.Є. фон Граффа, іншу доручили колоністу Вібе, зятю Корніса” [5.-С.29]. Виникає питання, хто ж все-таки завідував Старобердянським лісництвом з самого початку. О.Н. Алексєєв у своїй статті розповідає, що в середині XIX ст. була заснована “лісова школа у Бердянському зразковому степовому лісництві”, в якому перші насадження проводились за ініціативою

Й. Корніса. Керував “Бердянським зразковим лісовим плантаціоном”, у якому “хлопчики” (учні школи) отримували практичні навички та спеціальність лісівників-садівників, меноніт Ф. Вібе [13.-С.37].

Архівні матеріали свідчать, що Й. Корніса призначили членом-кореспондентом Вченого комітету Міністерства державного майна. В одному з листів Таврійська палата державного майна зверталась до нього як до члена-кореспондента та пояснювала, що Міністерством державного майна затверджено кошторис для продовження робіт у 1847 р. “на улаштування зразкової лісової плантації, що знаходиться під наглядом...” Корніса [10.-Ф.250.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.18]. Таким чином, Корніс був першим завідувачем лісництва. На жаль, не відома посада Філіпа Вібе при лісництві, але, скоріше, до смерті Корніса він завідував школою лісників та був правою рукою свого тестя у всіх справах Бердянської плантації.

Серед істориків існують суперечності стосовно й дати заснування школи лісників. Взагалі вважали, що вона відкрилася разом із закладенням самого лісництва, тобто у 1844 р., або в 1846 р. І тільки С.А. Генсірук написав, що навчання в школі було організоване через декілька років після того, як у 1846 р. заклали лісництво.

У журналі Міністерства державного майна за 1864 р. подавались дані про кількість учнів “за весь час існування закладу”, тобто з 1846 по 1863 р. Та коли було порівняно кількість учнів за 1860, 1862-63 рр. з архівними документами, то з’ясувалося, що цифри не збігаються. Так, за журналом, у 1860 р. до школи вступило 10 учнів, закінчило – 7 [5.-С.274]. Але в звіті по Бердянському навчальному степовому лісництву за 1860 р. зазначено, що у цьому році вступило 9 учнів, а закінчили курс навчання – 4 [10.-Ф.250.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.6]. У 1862 рр., за даними журналу, вступило 3 учні та жоден не закінчив, за архівними матеріалами, вступило також 3 учні, але закінчили школу 2. У 1863 р., за даними журналу, вступив 1 учень, закінчили – 4, але за матеріалами архіву – вступило 10 учнів і жоден не закінчив [10.-Ф.250.-Оп.1.-Спр.12.-Арк.48].

Таким чином, не можна покладатися на дані журналу Міністерства державного майна за 1864 р. Якщо цифри не збігаються за ці роки, цілком ймовірно, що розходиться й за інші. Виникають сумніви стосовно того, що школа почала існувати (як на це вказує журнал) у 1846 р.

На жаль, в архівних матеріалах не знайдено документів про кількість учнів, що навчалися в перші роки функціонування школи. Але з книги Г.І. Редька та інших архівних документів можна все-таки з’ясувати рік заснування школи лісників та кількість її перших учнів. Так, Г.І. Редько писав, що лісний департамент, даючи конкретне завдання В.Є. Граффу розпорядженням від 4 липня 1843 р., зобов’язував управителя Катеринославською палатою державного майна обрати із сиріт державних селян здібних хлопчиків 16-18 років, здорових і з доброю поведінкою для навчання розведенню лісу та догляду за ним і бути готовими до відправлення їх до Й. Корніса найближчої осені, коли надійде пропозиція [6.-С.326].

У своєму рапорті від 1 вересня 1843 р. Петерсон доповів, що оскільки Корніс погодився прийняти не більше чотирьох хлопчиків, то він вважав за необхідне просити управителя Катеринославською палатою державного майна дозволити Граффу обрати здібних хлопчиків [9.-Ф.387.-Оп.1.-Спр.415.-Арк.107-109]. Вже розпорядженням палати державного майна від 30 листопада 1843 р. 11 селянських хлопчиків були відправлені до Граффа і прибули в січні 1844 р. Графф відібрав з них 8: чотирьох відправив до Корніса, а чотирьох залишив при собі [6.-С.327].

Восени 1844 р. Великоанадольську плантацію відвідував директор Лісового департаменту Ламздорф. У своєму звіті Міністерству державного майна він згадував тільки про чотирьох хлопчиків, що були у Граффа. Інші, зрозуміло, вже були відправлені до Корніса.

Таким чином, в школі Старобердянського лісництва перші учні навчалися в 1844 р., і саме цю дату треба вважати роком заснування школи лісників.

Повернемося до дати заснування Старобердянського лісництва. Архівні документи свідчать, що 26 серпня 1844 року управитель Таврійською палатою державного майна подав записку до Міністерства державного майна про улаштування зразкової плантації [11.-Ф.81.-Оп.1.-Спр.189.-Арк.1-4]. Але тільки 12 лютого 1845 р. “товариш міністра” державного майна дозволив заснувати плантацію [11.-Ф.81.-Оп.1.-Спр.70а.-Арк.35]. В березні цього року управитель Таврійської палати державного майна сповістив про це Йогана Корніса, доручивши

йому “нагляд та опікунство” [11.-Ф.81.-Оп.1.-Спр.183.-Арк.1-4]. За архівними даними, перші роботи на ділянці почалися восени 1845 р. На той час тільки “відвели та перекопали ділянки” [9.-Ф.387.-Оп.3.-Спр.24742.-Арк.374-382]. Перші дерева посадили у 1846 р. (у першому та другому кварталах площею 1 десятина 1833 сажні). Цікаво, що посадили саме 1846 дерев [11.-Ф.81.-Оп.1.-Спр.189.-Арк.189-190].

Таким чином, зрозуміло, що 1844 рік не може бути датою заснування лісництва, якщо не враховувати школу лісників, тому що Міністерство державного майна надало документальний дозвіл на заснування лише в 1845 р. Аналізуючи матеріали істориків, можна зрозуміти, чому тільки в 1845 р. був документальний дозвіл на заснування плантації. Саме в цьому році у Великоанадольському лісництві були посаджені перші саджанці, які виростили в своєму розсаднику, тоді як в Старобердянському лісництві саджанці змогли висадити лише в наступному році. Гадаємо саме тому до 1845 р. Міністерство державного майна не надавало документального дозволу Старобердянському лісництву. Хоча розмова міністра Кисельова з Корнісом про заснування лісництва відбулася значно раніше, після чого другий тільки чекав офіційного розпорядження. Та вважаємо помилковим твердження про заснування Старобердянського лісництва у 1846 р., адже в 1845 р. вже обрали ділянку та здійснили перші підготовчі роботи для садіння дерев. На нашу думку, саме 1845 р. слід вважати початком заснування лісництва.

Джерела та література

1. Генсірук С.А., Фурдичко О.І., Бондар В.С. Історія лісівництва в Україні. – Львів, 1995.
2. Чернявский Д.Ф. Краткий исторический очерк степного лесоразведения // Требования по лесному опытному делу Украины. – Б.м., 1926. – Вып. 1.
3. Кеппен Ф.П. Несколько слов о разведении лесов в степях Таврической губернии // Журнал министерства государственных имуществ. – Ч. 84. – Отд. II. – Б.м., 1863.
4. Сведения о лесах и лесоводстве в Таврической и екатеринославской губерниях и в Бессарабской области // Лесной журнал. – Б.м., 1849. – Вып. 14.
5. Арнольд Ф.К. История лесоводства в России, Франции и Германии. – СПб., 1895.
6. Редько Г.И. Полковник корпуса лесничих. – К., 1994.
7. Письма о русских лесах // Журнал министерства государственных имуществ. – СПб., 1864.
8. Лесоводство и древоводство на юге России // Сельское хозяйство и лесоводство. – Б.м., 1866. – Ч. 91.
9. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
10. Державний архів Запорізької області.
11. Державний архів Автономної Республіки Крим.
12. Барк Л.Г. Лесоразведение на юге России. – СПб., 1880.
13. Алексеев А.Н. Культурно-общественное развитие и школы немецких поселений на молочных водах. // Сборник статей и очерков: Немцы Приазовья. История и судьбы. – Мелитополь, 2001.

SUMMARY

The foundation of the Ministry of state property in 1838 started a new period in the development of the massive steppe foresting. In 40-es due to the order of the government, the Velykoanadols'k and Staroberdynsk forestries were founded. The date of the foundation of the Staroberdynsk forestry and its school of forsters has been a disputable point among the scholars for many years. The next point worthy of consideration is the reason of the term of foundation of the Staroberdyansk forestry that tookplace some years later after the Velykoanadolsk one.